

כזה ראה וחדש

היהודי החופשי ומורשתו

קובץ מסות

העורך: יהושע רש

ספרית פועלים

הוצאת הקיבוץ הארצי השומר הצעיר

ספרי דעת זמננו בעריכת צבי רענן

REGARD AND REVERE — RENEW WITHOUT FEAR
The Secular Jew And His Heritage
Essays

Editor: Yehoshua Rash

© Printed in Israel
All rights reserved by Sifriat Poalim.
Publishing House Ltd. P.O.B. 37068. Tel. 376845. Tel-Aviv. 1987.

עריכה לשונית והתקנה לדפוס: נעמי אונגר

©
כל הזכויות שמורות לספריית פועלים בע"מ.
נדפס בישראל תשמ"ז / 1986.
סדר-צילום והדפסה: "הדפוס החדש".
המערכת והמנהלה תל-אביב 67771. רח' חומה ומגדל 2, טל' 376845.

מחקיינות אל החזרה למקוריות

בין אם נרצה ובין אם נמאן, אין לדבר על 'מחר' של ישראל – במיוחד במובן הרוחני, התרבותי והפוליטי – בלי הסכמה ברורה ופשוטה שהרוכב במדינה יהיה ממוצא מזרחי. איש אינו מכחיש עובדה זו גם אם לא חסרים המתכחשים לה. על שולחני מונחים מסות ומאמרים שנכתבו בידי סופרים ואנשי ציבור ישראליים בעתונות הבין-לאומית. כולם כאחד מבקשים לנתח את המשבר הפוליטי בישראל לפי קניימיה אתניים.

הנה מדבר זאב שטרנהל על שנאת היהודים המזרחיים כלפי הערבים¹. אריה לובה אליאב, חרף דייקנותו הנודעת, סבור ש'שני המחנות הישראליים שנאבקו בעבר היו מאותו מוצא (אירופי) והיתה להם כמעט אותה תרבות. אך אין זה המצב היום. חלק מהישראליים מושפעים בקלות מססמאות דמגוגיות². פרופסור שלמה אבינרי מוסיף ואומר: "עם הגידול במספר המצביעים הספרדיים, גדל בקרב האוכלוסיה הישראלית חלקם של יוצאי חברות מסורתיות מאוד, שתפיסתם הרבה יותר אתנוצנטרית מזו של יוצאי אירופה הליברליים והחילוניים יותר, ששלטו בפוליטיקה הישראלית במשך דורות"³. ועוד: "תומכי בגין ויורשיו בקרב אותם ישראלים מחבבים סגנון נוקשה, הצלפות וקיתונות שופכין שהוא מיעד לגויים, וגישה אתנוצנטרית". מתוך עצלות פונים כתבים ועיתונאים מערביים אל הדעות האלו ומוצאים בהן את המפתח הקל והבהיר ביותר להסברת המצב הפוליטי הכללי והיסודי בישראל.

לנגד עינינו מתרחש מעין "בינאום" של הסיכסוך האשכנזי-ספרדי, והסכנה החמורה הטמונה בו עלולה להתגלות במהרה. האינטלקטואלים של השמאל הישראלי, רובם אשכנזים, מפרסמים ברעת הקהל העולמית גירסה מיוחדת במינה של הבעיה הפוליטית הישראלית. בלבוש של טיעון רציונלי ואידיאולוגי הם מסתירים גאווה אתנית שלילית המושרשת במבנה החברה הישראלית. הם מלווים את גירסתם בהצהרות גינוי מוסריות לכאורה המנסות להציג לפני התודעה המערבית, שהיא להם מעין בית-הדין, את דמות "היהודי הטוב", הנאור, הדמוקרטי, הליברלי, ואילו על ישראל הספרדית הם מטביעים את אות הקלון של "היהודי הרע", שונא ההשכלה, הקנאי והמפגר, והם רומזים שממנו תפתח

הרעה... הם חושבים להציל את תרמיתה של ישראל, ומעידים עליהם את המערב, ובמקביל מצביעים על הספרדים כעל "יהודים אשמים". כדי לתאר אותם לקהל הבינלאומי, הם "ממציאים" מחדש את הסטריאוטיפים של המערב הקולוניאלי כלפי המזרח. בהתנהגותם יש הסתבכויות ולהן משמעויות עמוקות עד מאוד. ניתוחן יכול להבהיר לנו את המשבר הפוליטי, שמעבר למסך ההגנה של אינטלקטואלים, המונעים את חשבון הנפש שהוא הכרחי לשמאל הישראלי ובלעדיו לעולם לא יוכל לשמש אלטרנטיבה.

ראשית עלינו להיפטר מהפולמוס. עלינו להצביע על הטענות המוטעות הפוגעות בכבוד במוסר ובמצפון הספרדים. עלינו להצביע על הטעות שנשתרשה במשך שנים, למרות מאמצים רבים לבטא ולהסביר את הבעיה. גם בלי שנרגיש צורך להוכיח את הריקנות הרציונלית והטוטליטרית של תיאוריה המיחסת מוצא אתני לדעת פוליטית, לפי דטרמיניזם טבעי כביכול, נשתדל במאמר זה להבהיר את הצד המבולבל והמעורפל של מצב זה.

סטריאוטיפים אידיאולוגיים

כאשר אנשי השמאל דנים במצב, הם נזקקים לסטריאוטיפים של אפליה אינטלקטואלית. לדעתם כל מה שפוגע בתרמיתה של ישראל אמור לנבוע מישראל השניה.

סטריאוטיפ ראשון – משערים כי התודעה הפוליטית של הספרדים היא מטבעה קדמונית ושבתית – יוצאי ארצות המזרח, הספרדים, מזדהים אך ורק עם מנהיג כריזמטי ותקיף.

סטריאוטיפ שני – הספרדים לא מכירים את הרעיון הדמוקרטי ואת כל התהליכים המתווכים המיוחדים למשטר זה. הם אינם יכולים לתפוס את המשמעות המופשטת של המדינה המודרנית.

סטריאוטיפ שלישי – לספרדים אין תרבות פוליטית ואין תודעה פוליטית. סטריאוטיפ רביעי – הספרדים, בתוך תוכם, שונאים את הערבים כפי שנהגו "הלבנים הזעירים" פְּכִינְיִים של האירופים באלג'יריה.

הייתי רוצה לפתח כאן נקודת ראות שונה לחלוטין, אבל לפני כן עלינו להשתחרר מהטיעון המוטעה המתבסס על ההנחה ההגיונית ש"בגין זה לא טוב." זמן רב הוצהר כי בגין הוא עריץ ומפחיד ולכן כל הקשור בו שלילי, בגלל "יחסי הקירבה." הקירבה בין תכנים ואישיות. העובדה המרכזית בוויכוח זה היא שרוב הספרדים מצביעים בעד בגין ויורשירעמיתיו. בלי להיכנס לחשבונות דמוגרפיים (האם הם מעין כתב האשמה?) נאמר בהכללה כי הספרדים תומכים בבחירות בכגין, ואילו בפולמוס המפלגתי נוטים אנשי השמאל הישראלי להנמיך את ערכו של המתחרה הפוליטי. הסטריאוטיפ המפלגתי הזה של בגין בא גם מתת

האינפורמציה של אמצעי התקשורת המערביים. בגין הפך להתגלמות הממשית של היהודי השנוא, כפי שהתודעה המערבית תיארה אותו לעצמה בדימויים הדוחים ביותר.

אני רוצה לומר כאן שאינני נמנה עם תומכיו של ראש הממשלה לשעבר מנחם בגין, והרינו רחוק מלהימנות עם חסידי הורם שלו. הייתי בין הראשונים בצרפת, שהגיבו בפומבי, אחרי עלייתו לשלטון. כתבתי מאמר מתוך כוונה להפנות את תשומת הלב אל המבוי הסתום שלתוכו עמדה להוביל אותנו מדיניותו. אבל אינני סבור כי יש משום שימוש טוב בסדר הדמוקרטי בשעה שמבזים את המחנה הפוליטי העיון.

בהתפתחות חברתית ורעיונית כזו, אין לנו ברירה אלא לבחור בחירה מזויפת: בעד או נגד ה"ליכוד" של בגין ויורשיו. בעד – כלומר נגד השלום, או נגד – בעד השלום. אנסה כאן לצאת מן הטיעון ה"אידיאולוגי" הזה שמשמעויותיו רוחניות ותרבותיות הרחק הרחק מעבר לאקטואליה פוליטית כלשהיא: מדובר במעבר מן האתמול אל המחר בישראל.

אני חוזר אל העניין המרכזי – סטריאוטיפ ראשון: איך להסביר מדוע רוב הבוחרים הספרדים מצביעים בעד הליכוד. הבחירה הפוליטית הזאת נובעת משלושים שנה של אי-צדק חברתי מאורגן וכמעט מתוכנן, עליו אחראי "המערך" אשר בהיותו בשלטון, ניהל את קליטת הספרדים בארץ. יש כאן בחירה מגיבה בעד יריבו של "המערך", מגיבה ולא חיובית, כי זו האלטרנטיבה היחידה שמאפשר המשטר הפוליטי. בין הליכוד לבין המערך אין גוף אחר. גופים "ספרדיים" – "מסורתיים" נולדו וקמלו ורישומם נשאר חולף. החלום על "הדרך השלישית" נתברר תמיד במשטר הישראלי. באופן מעמיק יותר, אפשר להסביר את חוסר האלטרנטיבה בכך, שהמשטר מתקרב ל"מדינת-מפלגות", במונחים אלה השתמש דה-יגול כאשר תיאר את הרפובליקה הרביעית הצרפתית. הגופים המרכזיים של המפלגות שולטים בקביעת סדר הרישומות לבחירות. המימסד הפוליטי הישראלי לא מתחדש, הוא נוטה לבחור את חבריו מתוך אוכלוסיה השייכת למוצאו האתני והגיאוגרפי. אפשר להבין, אם כך, כי כמה נתונים של המשחק הפוליטי הם, בטבעם, בבחינת ניכור לבוחרים הספרדים, ובמימד הרחב יותר – לישראלים כולם ולרוך הצעיר בפרט.

סטריאוטיפ שני – הספרדים אינם יודעים מהן דמוקרטיה והתנהגות דמוקרטית. יש כאן בעיה של הגדרה: הדמוקרטיה היא משטר, וגם אידיאל, שאף פעם לא יתגשם. עלינו להיות קונקרטיים! ההגדרה המינימלית של דמוקרטיה פירושה, לקבל ברצון את הנהלים של קהיליה פוליטית ולנהוג לפיהם. צריך אומנם קונצנזוס מינימלי כדי שהמערכת הזאת תפעל. במקרים של מהפכה או מרד, הדמוקרטיה מתמוטטת ואינה יעילה מכיוון שאין יותר הסכמה, וכל הנתונים

כשהם מחוברים יחד, אינם מהווים עוד מערכת אחידה. ביחס לנקודה הזאת, הוכיחו כאמור הספרדים את תודעתם הדמוקרטית באי-הצבעתם בעד רשימות אתניות. יש גם תודעה דמוקרטית מובהקת בכך שהספרדים מצביעים בעד מנהיגות אשכנזית, שבזמן כהונתה ירד קו העוני לדרגה נמוכה יותר מאשר לפני עשר שנים. בעוד שלספרדים היו כל הסיבות לפרוש ולהתמרד, במסגרת תנועה אתנית, פוליטית, אלימה או לא אלימה, הם גילו חוש התאפקות ופשרה מאידך כמותו, כאשר נוכחו לדעת עד כמה הידרדר מצבם. מאיר כהנא ואנשי המחותר היהודית הם רובם-ככולם אשכנזים מבטן ומלידה, – ממש מובהקים ומופתיים. לעומתם, ההתאפקות הפושרת של יוצאי ארצות האיסלם היא, ורק היא, מאפשרת למערכת הדמוקרטית הישראלית לפעול.

סטריאוטיפי שלישי – חוסר תודעה פוליטית.

בעיני הסוציולוג, לכל אדם יש תודעה פוליטית, שאין לערובה עם אידיאולוגיה פרטית: לפי תודעתם הפוליטית נמנים האנשים עם השמאל, או הימין, או עם מחנה אחר. כל אדם מאמץ לו תדמית של השלטון, כפי שהסוציולוגיה סוברת. עם זאת ברור שלספרדים אין תודעה ברורה של האינטרסים הקבוצתיים והאתניים שלהם. אין הם יודעים מי הם כעדה. אין להם יעד פוליטי לעצמם ולאחרים. אגב, יש להעיר שאילו היו להם התכונות הללו, היו הכל ממהרים להאשים אותם. לספרדים אין תודעה פוליטית "פורשת", אולי כי הם ערים, בכל יום ובכל רגע, לכך שהם רוב בעם הישראלי, ולרובו של העם לא יכולה להיות תודעה פורשת. וכי למה יהיו בדלנים? אם כן, יש להניח שבסיסי המערכה הפוליטית מוויפים, בעוד אין להניח שהתודעה הפוליטית הספרדית איננה קיימת. הפעילים בוודאי היו מעריפים שתהיה להם תודעה חדה יותר של מצבם, אך ייתכן שבחוסר תודעה פורשת ובדלנות ישנה חוכמה פנימית. באופן טבעי, הספרדים הביאו את המערכת הפוליטית אל סף המבוי הסתום שלה, הנובע מן הייצוג הבלתי הוגן שלהם בבחירות. במקום להילחם נגדה ישירות, במקום לשבור את המערכת שאיננה מכירה בהם, הם הכניסו אותה למשבר. ו"מינויים מוצנחים" לא יוליכום שולל.

אם כן, חשוב לדעת אם הם יוכלו לפתור את הבעיה. אין תשובה לכך עכשיו, וזאת הטרגרדיה שבסיפור. עדיין לא התגבשו ניתוח ודעה, שיענו על צורכי מצבם הקריטי של הספרדים בעם היהודי, ובמציאות מעורבת כזו יש יתרון מסוים בהימנעותם מתודעה מפלגתית או פורשת, ובשמירה על האוניברסליות של גישתם. השאלה הספרדית היא שאלה יהודית במלוא מובן המלה; שאלה של הזהות ההיסטורית ולא שאלה אתנית. פתרונה לא יהיה אלא פתרון יהודי, או ישראלי-כללי. מבעיה זו איש לא יכול לחמוק, ו"לצאת בשלום מהמשחק" כולנו נמצאים באותה ספינה. אבל היום – האינטלקטואלים של השמאל מעדיפים

להשתמש באתניות ככאליבי. לאופי תודעתם הפוליטית יש היבט נוסף. אומרים שהספרדים לא יודעים מהי פוליטיקה. האמת היא שנסיונם ההיסטורי הוא שונה, כי תרבותם הפוליטית לא נתגבשה באירופה של המאה ה-19. יש להם תודעה אחרת של העולם הפוליטי, גישה אחרת לשלטון, למדינה, ואין פירושו של דבר כי תודעה זו היא "קדמונית". ב"קדמוניות" זו מתכוונים מבקריהם, לחשיבות שהם מיחסים למסורת היהודית, וגם להשפעת התרבות האיסלמית עליהם. למעשה, חרף העובדה שהספרדים שומרים על קירבתם למסורת היהודית (ויש הסבורים שהם מיישמים אותה במציאות הנוכחית), אני חושב שלהוויתם במדינות ערב היתה השפעה מכרעת על גישתם לעולם הפוליטי; ואין זה מורה על טבעם "השבטי והקדמוני". בארצות ערב מעולם לא ניסו למנוע מן הספרדים (שהיו שם פשוט "יהודים") את זהותם ולא הכחישו את המימד ההיסטורי של העם היהודי, כפי שקרה ליהודים באירופה, מתקופת ההשכלה ואילך. בוודאי, גם בארצות ערב דיכאו אותנו לפעמים, אבל שום אפליה או רדיפה לא נשאו מעולם אופי מטאפיסי, רוחני. גם בארצות ערב איפיינו אותנו תמיד באופן פוליטי, חברתי, תרבותי, לאומי. אומנם במעמדנו היינו בנייחסות אך יכולנו לשמור על זהותנו כעם. היום, כשמדובר ביחס הספרדים לפוליטיקה, אין לשכוח את הגורם המכריע הזה. אכן, את זהותם כעם לא אסרו עליהם, והם לא נאלצו לבנות יחס מופשט אל עצמם (היחס היה בעבר, וממשיך להיות, מידי, קונקרטי, היסטורי). מעולם לא נמצא הוגה ספרדי שכתב על הזהות היהודית, עד שלושים השנים האחרונות. המושג של הזהות לא מובן להם. מדברים על זהות רק כשהיא אולה. הספרדים יכלו להישאר "יהודים", ולכן אינם הוגים ב"זהות יהודית" וב"זהות ספרדית". עובדה זו מדריכה את גישתם למדינה ולשלטון, שלא היתה מעולם גישה מופשטת, אידיאולוגית ומכלילה. סטריאוטיפ רביעי – הספרדים שונאים את הערבים "במיעיהם". בטענה זו בולט חוסר הבנה יסודי לגבי גישת הספרדים לערבים. ליהודים הספרדים אין תחושת אשמה כלפי העולם הערבי. מעולם לא היינו בצד המחנה האימפריאליסטי, אלא באופן שולי ביותר. אף פעם לא הפגנו ולוול והתכחשות כלפי הערבים. הסיבה לכך פשוטה – חיינו עם האוכלוסיה הזאת. הערבים הם בשבילנו עמים איתם היינו בקשרים חיוביים ושליליים, בו יחסי שלטון – כניעה, אבל יחסים אלה לא היו ואינם תוצאה של דעות קדומות, אלא של הצלחה או כשלון ביחסי אנוש, כפי שקורה בכל חברה. מעולם לא חשנו את האשמה שחשים במערב כלפי העולם הערבי. נהפוך-הוא: במקום לבקש סליחה על עוונותינו או לדחוק אותם מהתודעה, ניסינו לרכוש מחדש את שיחורנו הלאומי. ואז, הערבים שהכירו בנו כעם (לפחות עד קום המדינה), החלו להציק לנו בשל לאומיותנו. יחסנו לערבים היה במקורו ישיר לגמרי. אנחנו יכולים להילחם נגדם כשצריך, או לחיות אתם בשלום, בלי תסביך, בלי מיתוסים.

סוד העת היהודית החדשה

הטענות שהבאתי אומנם מפריכות לדעתי את מערכת הסטריאוטיפים, אבל האם אפשר להסתפק בכל ההסברים האלה? אינני חושב כך. דרך טיעוני עד כה היתה שלילית, מגיבה, פולמוסית. התבניות הפוליטיות הן קצה-הקרחון הכולט של הבעיות האנושיות היסודיות. ברור שהופעתם מחדש של הספרדים בעם היהודי זיעזעה את בנין היהדות בת זמננו וערערה את יסודותיו. התפרצות זאת הובלטה, כמוכן, באורח המוני בארץ בחיק הציונות הפוליטית, שבה כנראה הכל נשמע ונעשה מתוך שכחת קיום הספרדים. דבר כזה אירע גם בקהילה היהודית הצרפתית, עם נואה של היהדות הצפון-אפריקאית. המודלים המקובלים של הזהות היהודית, וסדרי ההסכמה הכללית בדבר מעמדם של היהודים בחברה הצרפתית, עורערו. בעצם, התפרצות הספרדים מזעזעת תקופה היסטורית שלמה, אסטרטגיה של חיים בהיסטוריה היהודית. שאלות רבות עולות כאן. קודם כל, מדובר בכעיה מרכזית של ימינו, בהבנת מהות החברה שבסיסה הוא הפרט והאינדיבידואליזם. מאז המאה ה-18 החברה היא תוצאה של הסכם המקשר בין פרטים על בסיס של רצון או של משפט. בעיה זו חורה ונשאלה בכל המודרנה המערבית ובמאה ה-19 ענתה עליה הלאומנות האירופית. אכן, חברה לא יכולה להתקיים על בסיס שהוא היפוכה של הפירמידה הזו, כלומר על בסיס הפרט, ללא אתר משותף, דהיינו – חברה, לכל הפרטים. מאחר שהחברה המודרנית היא אנטי-חברה, נזקק האדם המודרני לתפיסה מיתית ורומנטית של האומה, כדי לשחזר את החברה הנעלמת. אלא שהתשובה היתה בתחום המופשט. במאה ה-20, הפשיום והטוטליטריזם חיפשו גם הם תשובות לאותה שאלה, איך לחדש את התחושה והמהות החברתיות שאבדו בדמוקרטיה הליברלית. במימדה היהודי של הבעיה הזאת, הספרדים – מכיוון שהיה להם נסיון היסטורי שונה משל האשכנזים – שמרו על זהותם כעם וכחברה יהודית. הם אלה ששמרו על היותם אומה, בשעה שיהדות בת זמננו, הפכה את ההווה היהודית מהווה לאומית-תרבותית להווה פרטית, דתית. היהודי המערבי, בלחץ הנסיבות, היה חייב לחשוב על עצמו כעל פרט, כעל אורחות זו או אחרת, אשר יהודיותו לא היתה עוד קבוצתית, אלא הפכה למופשטת, פנימית, דמיונית.

התפרצותם הבלתי צפויה של הספרדים לתוך יהדות בת-זמננו איננה אלא התפרצותו של העם היהודי ההיסטוריה-קונקרטי לתוך האומה המופשטת המודרנית, שהציונות הפוליטית ניסתה לבנות. כמוכן הוה גישתה של הציונות הפוליטית היא תולדת המערב ונדייק: היא יוצאת מן המערב – מורחה. הציונות היא מעין נסיגה מן המודרניות היהודית: היא שוללת את ההווה היהודית הפרטית ו"מחיה" את העם היהודי, לאחר שהשכלה רצחה אותו על מזבח "האורות" (החשוכים) של אירופה. אבל זוהי חצי נסיגה: היא נעשתה תמיד בלבוש

מערבי. לכן, חוויית המפגש שהיתה צריכה להתקיים בין האשכנזים לבין הספרדים בתוך המפעל הציוני, התקיימה ולא התקיימה, ולא הצליחה. האשכנזים פנו אל הספרדים בלי להבחין בהם, ואפילו לא בפניהם. חצץ ביניהם מיתוס המערב. אומנם, התפרצות זו, אפשר להבחין בה אסטרטגיה אחרת של החיים ככל התחומים של חיי העם היהודי. על בסיס רעיוני זה ניתן להבין טוב יותר את האומרים ש"הספרדים יצאו מימיה בניינים", ויש להם "מנטליות שבטית" וכד'. יש אמת בדברים אלה, מכיוון שבתודעת האדם המודרני, המימד החברתי הקבוצתי שתיארנו שייך לעבר, אם כי איש אינו יכול לוותר עליו. עובדה היא שהמכונה החברתית יוצרת את הלאומנות, את הפאשיזם, הטוטליטריזם הפאציפיסטי וכד'. התנועות האידיאולוגיות בישראל, – "גוש אמונים" ו"שלום עכשיו", מוכיחות חוסר יכולת של קיבוץ הפרטים לחיות באופן טבעי, היסטורי ויצרני, את ההווה החברתית. מתסביך זה נובעת תופעת האידיאולוגיות המודרניות. אצלנו הן מעידות על הכשלון העמוק והלא-מורע לחיות בארץ הזאת, ובתרבותה, לקבל ברצון את הגיאוגרפיה שלה, ולחיות כאן כתושבים. יוצאי יהדות ספרד אינם מכירים את הבעיות האלה, לא מתמצאים במונחיהן, ואין להם חלק במבויים הסתומים הללו.

יש גם סוג שני של בעיות שאין לספרדים חלק בהן. על רקע הפולמוס הנוכחי, ממשכיכים להעמיד את החילוניות הנאורה והאוניברסלית, הקולטת את היהודים בחיק התרבות, מול המסורת היהודית, השמרנית, הדוחה את ההשכלה. והלא הנסיון ההיסטורי של הספרדים מוכיח כי שני הרעיונות הללו מוטעים. מחד – גיסא, החילוניות שנולדה בתרבות המערבית ותבניתה היא נוצרית ככל תחומי החיים והתרבות המודרניים, אינה מופשטת ואוניברסלית. מאידך גיסא, המסורת היהודית איננה דת דוגמטית, אלא נקודת ראות אוניברסלית על העולם, תרבות-עם, ורק נפוליאון הוא שהפך אותה לדת והמציא את מוסד הרבנות הראשית, כדי לגרום להיעלמותה מן העולם. התרבות היהודית היתה תרבות עמנו במשך אלפיים ושמונה מאות שנה. בעולם הספרדי לא נוסדו אסכולות ואידיאולוגיות שונות ויריבות של היהדות. המושג "יהדות" עצמו נולד לפני מאתיים שנה באירופה. אצל הספרדים אין אורתודוקסיה, אין ליברליזם, אין חילוניות, אין "דת". יש אומרים שזהו המצב משום שהספרדים נעצרו בהתפתחותם. דעה זו חסרת ביסוס והבנה. יש כאן אסטרטגיה אחרת של חיים מודרניים, אסטרטגיה של חיים הממשיכה את שלשלת העם מימי התנ"ך ושומרת על אחדות העם. לא היתה לנו כת של רבנים שולטים, אבל תרבות העם היתה מסורתית. המערכת המיוחדת הזאת מתפתחת לחילוניות-דתית-יהודית או חילוניות-יהודית במובנה המלא של המלה בעוד שהחילוניות של יהודי המערב היא מערבית ולא יהודית. בחוסר האלטרנטיבה המאפיין את המצב

הנוכחי, הספרדים אינם מסוגלים לקבוע עמדה מכיוון שהם נמצאים בעולם מחשבתי שונה לחלוטין. לכן אינני מתפלא כאשר יש הרואים בספרדים מעין מאובנים של ימי הביניים, ולא חשים שדרכם עולה השחר על צורת חיים חדשה לעם היהודי בתרבות האנושית בת זמננו.

הסבר שלישי של המשבר: רומזים לנו ש"מחנה השלום" נמצא במצור ששמו עליו הספרדים שהם רובו של העם הישראלי. נרמז בזה שישנן ביהדות שתי רמות של הוויה מודרנית וכל אחד מפלגי העם עובר תהליך היסטורי שונה. לפער הזה יש בעיני חשיבות עצומה, כי העולם האשכנזי נתון כיום במשבר יסודי גם בגלל עצם מהותו. הקמת מדינת ישראל כחברה יהודית כתוצאה מההיסטוריה המערבית שהביאה את השואה, מבליטה את כשלון היהדות המערבית בת זמננו. אכן, יש לדבר היום במונחים של כשלון. הפער הזה יכול היה לפתוח עידן חדש בהיסטוריה היהודית, אך אנשי השמאל שחשים בו בעירפול, רואים בו סכנה לעצמם. הם חוששים מהתקפה נגד האידיאולוגיה שלהם ומשיבים בהתקפה המכונה בפסיכולוגיה, התנהגות של העברת אשמה.

קצה המכוי הסתום

חשוב מאוד להבין את הצירים האלה, את התהליכים העמוקים מאוד השזורים בבעיה שלנו, שאותה אנו מכירים כיום רק במונחי פולמוס של מלחמת אחים. אבל מוטב שנתחיל לחקור אותם בדחיפות, אם אנו רוצים לפלס דרך שתגן על העם היהודי ותרבותו, הן אנו נמצאים עתה לפני התפוצצות; האור האדום כבר נדלק.

אפשר לתאר את המצב בעם היהודי כמהפכני-כוח. משבר המנהיגות כתפוצות ובארץ מצביע על כך, והמצב נראה מהפכני ואנרכי יותר, כשנוכחים לדעת שהיום אין הוגים רבי השפעה, שינתחו את המשבר ויתנו הרכה תרבותית רוחנית. אין אלטרנטיבה בתוך העם. חלק ממנו מרגיש במצור בגלל ישראל האחרת, שבקיומה איננו מבחין, כאילו יש כאן חוסר רחמים גמור, והלא נאמר כי "כל ישראל רחמנים הם". נאומו של עמוס עוז, בשעת ההפגנה לזכר אמיל גרינצוויג ("כשהמדינה הזאת היא במצור") מדגים את התחושה הזאת. איש אחר, שמעון יהושע, מת לפני-כן בכפר שלם, ומותו לא זיעזע לא את "שלום עכשיו", לא את השמאל הישראלי, לא את האינטלקטואלים, ואפילו לא את אמצעי התקשורת. ישראל זאת הרואגת וחרדה לגורלה של הדמוקרטיה הישראלית במפגש עם "תרבות פוליטית אחרת", מיתית לחלוטין, של הספרדים, לא דאגה במשך שלושים שנה לדמוקרטיה בה מייצגים שנים וחצי שרים 65 אחוז מהאוכלוסיה, וכאשר 500 אלף איש חיים מתחת לסף העוני.

ומה עם ישראל השניה? היא מרגישה בגלות בחיק העם היהודי, ושוכנת בתוכו

ברומיה עמוקה. בהיותה מוזנחת ונרחקת הצידה כמיעוט מבחינת הכוח והיצוג, היא רואה, וחייבת לראות, את ישראל הראשונה, ולהכיר בה. ורק הזמרים המזרחיים שרים שירי אידיש, ואף פעם לא להיפך...

אין אלטרנטיבה בזירה התרבותית. הפער הגורלי הזה מעמיק יותר ויותר, שתי תרבויות מפלגות את העם הישראלי. מצד אחד, תרבות האינטליגנציה, רובה אשכנזית, שמערבבת את תרבותן היהירה של האוניברסיטאות המבקשות לשלב את הרווארד עם תרבות ספרותית, פרוכניציאלית, המנסה, ומצליחה לפעמים, להרים את עצמה לרמה האירופאית. תרבות זו הופכת יותר ויותר לתרבות מערבית דוברת עברית. ומן הצד השני, התרבות הגדולה והמפותחת של העולם הספרדי, אינה אלא תרבות זוחלת שיוצאת לאט לאור. סידרות אינפנטיליות כמו "שלושה בדירה אחת" ודאלאס מזינות את תה-התרבות לפתחה רובץ רובו של העם הישראלי, בעוד האינטליגנציה מגדירה את הישראלים המזרחיים כציבור בורים ועמי-ארצות. אני רואה את המצב כך: שלטת בארץ אינטליגנציה שלא מנסה לעורר ולבטא את כוחות היצירה של האומה, אלא כופה מודל תרבותי זר על תרבות יהודית בת כארבעים מאות שנה. גישה זו תורמת לפילוג העם ומוסיפה לבדידותה הרוחנית של האוכלוסיה הישראלית ברובה, במדינה שלה, בתרבותה שלה, בלשונה שלה, בפילוסופיה שלה, בדתה שלה, בהיסטוריה שלה. קרוב לארבעים שנה אחר קום המדינה, ולמרות הצלחותיה המלהיבות, החברה הישראלית עדיין ממוצעת מאוד ומפגרת אחרי התקדמות התפיסה והמחשבה במערב עצמו. תרבות החברה הישראלית דומה, בסופו של דבר, לתרבות החברה של הגוש המזרחי, מקום מוצאם של ותיקי הציונות הפוליטית, היא נבלעת בירי ביורוקרטיה קטנת יכולת ובלתי דמוקרטית. ההיסטוריה היהודית מפתיחה אותנו לפעמים: אחרי אלפיים שנות גלות, הקול היוצא סוף-סוף מציון משמיע באזנינו את שקספיר ומולייר גם יחד, במיבטא המנסה להסתיר את חותם השטיטל, העיירה היהודית הפולנית.

אין אלטרנטיבה מבחינה אידיאולוגית. מצד אחד, לוחמים אנשי השמאל הישראלי בשם הרעיונות המיושנים של המאה ה-18, של המהפכה הצרפתית, בלי לשים לב לכך שהאידיאולוגיה הזאת ניסתה למחוק את העם היהודי מעל פני האדמה; והולידה את האנטישמיות המודרנית. הציונות הפוליטית נוסדה מכיוון שהדמוקרטיה האירופאית נכשלה בנסיונה לקלוט את היהודים בתוכה, ואילו עתה דנים האינטלקטואלים האלה בנו, מנקודת ראות ממנה לא ניתן להבחין בקיום העם היהודי, קל וחומר, להבין את ההיסטוריה היהודית האמורה להתמוג בהיסטוריה המערבית. מצד שני, לא קמו לרביזיוניזם נציגים של ממש, חוץ ממנחם בגין; ודרכי ירושתו אבלות.

הימין הישראלי לא מתקיים כיום אלא במחנה הרתי. "גוש אמונים" אינו מבטא

את רעיון התורה, והאידיאולוגיה הבסיסית שלו היא הלאומנות האירופאית של המאה ה-19, עם אירדנטזיזם טריטוריאלי. הלבוש החרדי מוליך שולל רק את החילוניים והדתיים נטולי האותנטיות. השמאל, כמוהו כימין בתרבות היהודית, הם שני תרגומים של אותו הגיון – הגיונה של היהדות המודרנית המוליך לקליטת היהודים במערב. בסופו של דבר, מעולם לא נולדו "ימין יהודי" או "שמאל יהודי".

כבר בימי ז'בוטינסקי לקח הימין מהמסורת היהודית את סמליה, "עירבת" את הגיבורים התנכיים ושכח את משמעותם היהודית. השמאל שמר כמה רעיונות מוסריים של המסורת היהודית ושכח את לבושה, את התגשמותם של הכללים העבריים בעולם. וכך, משום אותם התהליכים שיצרו את השמאל ואת הימין היהודיים, נראית האידיאולוגיה של תנועת העבודה כמשתייכת לאותו עולם ולאותו הגיון המאפיינים את הרביזיוניזם. פירוש הדבר שהיום עומד העם היהודי לפני מבוי סתום. הברירה הניתנת לנו מזויפת, ולמעשה אין אנו מאמינים כמעט באמינותה. כל המחנות האידיאולוגיים נראים כקריקטורות הקיום ההיסטורי של העם היהודי ושל מסורתו.

ועתה, האם מן הספרדים תבוא התקווה? כך צריך היה לקרות, אבל יהיה זה שקרי לטעון שבחברה הספרדית יש היום כוח ליצור תקופה חדשה בהיסטוריה היהודית. ללא ספק, אצל הספרדים ניכרת התחלה של תודעת המצב – ולאחרים החזון – ויש נכונות אובייקטיבית לשינויים בעתיד. אבל אחרי ארבעה עשורים של ציונות ישראלית, החברה הספרדית שבורה, מרוששת, עייפה, מודאגת. אנחנו בני תקופה גוססת, וכוונתי לסוף העת החדשה. המשבר הזה רומה בהרבה בחינות למשבר שאפיין את החברה היהודית בתקופת הבית השני, לפני חורבנו. הליכוד – ויש כבר קיצוניים ממנו – מחייה בעצם את הקנאים. הם היו מפלגה לאומנית קיצונית, שברעיונותיה – המדינה היתה חשובה יותר מיעודו של העם היהודי בהיסטוריה. בחמתם הלאומנית, גרמו הקנאים לחורבן המדינה היהודית. מצד אחד עמדו הקנאים ובקצה השני התיצבו הצדוקים שהיו המעמד השולט, עמו נמנו כהנים מן המעמד הגבוה ואנשי עסקים שהתייוונו. הם ניסו ליוון את היהדות, ובמטרה זאת לא היססו לירות ברית עם המעצמה הרומית כדי לכפות את שלטונם על החברה היהודית. כמה מהתכונות האלה אנו מוצאים בתודעת השמאל בארץ, כאשר אינטלקטואלים פונים אל המערב כדי להוכיח לו שיש "יהודים טובים" ויהודים שאינם כאלה, ומנסים בזכות לגיטימציה מבחוץ, לרכוש לגיטימציה בפנים. ההתנהגויות הפוליטיות של כל עם נמשכות, כנראה, לאורך כל ההיסטוריה שלו, כאילו נטבעו בעומק זהותו.

בימים ההם צמחה הגאולה לעם היהודי מהרעיון הפרושי, שהציע המשכיות היסטורית. רעיון זה רחוק מן הקצוות שתיארנו אך אינו זהה עם נקודת איוון

אמצעית. לפרושים היו גישה, ופרקטיקה מדינית ותרבותית שונות לחלוטין. היום, המצב הפנימי של העם בלתי יציב, ואין לנו פרושים – רק קנאים דתיים ולאומנים, וצדוקים מיוחסים ושמאלניים. חשוב היום שנמצא את הכוח לחשבון הנפש, ואת האומץ לחקור את הסיכויים לבניית חברה יהודית אחרת, שבתוכה יוכל העם היהודי להתקיים בעולם המודרני. אנחנו כה זקוקים היום, לפרושים שלא ילמדו אותנו איך לצאת מירושלים הנצורה, אלא איך להיכנס מחדש בתור יהודים לירושלים הבנויה. אנחנו זקוקים לפרושים שיתנו לנו לא תלמוד של גולה, אלא תלמוד של שיבה.

בסוף המאה ה-20 זקוק העם היהודי לאיסטרטגיה אחרת של חיים, לתנועה גדולה של יצירה לאומית שתעניק מחדש לעם הזה את המימד ההיסטורי היהודי, את תרבותו בת ארבעת אלפי השנים. כך נוכל לחשוב על הגדרה חדשה של תפקידנו ביחסים הבינלאומיים, על יחסנו למערב ולמזרח, הגדרה המתאימה ליעודנו, שלפיה תקום חברה יהודית באמת, שתיתן משמעות חדשה לרעיון הר סיני. המלאכה מרובה: האם דין הוא כי הפועלים יישארו עצלים?

ביבליוגרפיה

1. בטאון סוציאליסטי צרפתי "אינטרוונסיון", מס' 1, דצמבר 1982.
2. "לה מונר", 27-28 פברואר 1983.
3. "הארלד טריביון", 14.10.82.
4. ראה ספרו של אריה אליאב, "סולם ישראל, חלום ושיכרו".
5. סימן שהמערכת פועלת באופן סדיר!
6. בכיוון הרעיוני הזה, גוש אמונים (רובו ככולו אשכנזי), כדוגמת הלאומנות או הפשיזם האירופי, מנסה ליצור מחדש את המימד המיתי של העם, אבל הוא עושה את זאת כמוכח המופשט הקלטי, מתוך שכחת העם החי האמיתי. בשבילו השטחים יקרים יותר מאשר בני-אדם. מאשר העם. הרבר נכון גם לגבי "שלום עכשיו" (רובו ככולו אשכנזי), במחנה זה, המיתוס המופשט הוא מיתוס מוסרי-חילוני של עם: חשוב יותר הרעיון המופשט מאשר העם החי. ושניהם קורעים את העם.
7. נותנים אמנציפציה ליהודים כחידים מופשטים, לא כיהודים, לא כעם ועוד פחות כעם יהודי.